

FÜGGELÉK
KÉT DOKUMENTUM

[1.]

Csuka Zoltán folyóiratot indít
Magyarországon a jugoszláv–magyar
kultúrközeledés előmozdítására

Látogatás a költőnél érdrigeti villájában

A *Jugoszláviai Magyar Újság* már hírt adott arról, hogy Csuka Zoltán, a jól ismert jugoszláviai író és újságíró, a *Kalangya* társszerkesztője végleg búcsút mondott a Vajdaságnak, és Budapestre költözött, ahová nagy irodalmi tervekkel ment. Csuka Zoltán jelenleg az érdrigeti településen lakik, és itt fogott hozzá irodalmi tervei megvalósításához, amelyek között első helyen áll a *Láthatár* című irodalmi kétheti folyóirat megindítása, azután pedig a *Kalangya* magyarhoni bevezetése.

Nem messze az érdrigeti állomástól kicsiny ház ragyog fehéren, a konstruktivista építészet stílusában épült, s minden kis részen ennek a stílusnak tisztasága és szinte szigorú ragyogása érzik. Itt találjuk Csukát tervei között, írógépe mellett, mert megérkezése után máris hamarosan hozzáfogott a munkához, hogy új környezetében is hű maradjon régi elvéhez: szünet nélkül dolgozni, alkotni és cselekedni.

– Elsősorban is azon dolgozom – mondja kérdéseinkre Csuka –, hogy régi elgondolásomat, egy kéthetenként megjelenő, friss és ötletes, emellett pedig olcsó irodalmi lapot létrehozzak. Ennek a lapnak a *Láthatár* címet akarom adni, és ebben kihangsúlyozom azt, hogy teljes horizontot adok a magyar olvasóközönségnek az élő és fejlődő irodalomról és művészetéről. A jelenleg négy nyelvterületen élő magyarság legfeljebb a törzsmagyar irodalmat ismeri mindenütt – ezt sem kellőképpen –, míg a jugoszláviai, erdélyi és szlovenszkói irodalmak egymástól függetlenül, de ismeretlenül is élik a maguk életét, anélkül, hogy tudomást vennének egymásról. Legfeljebb az írók ismerik egymást, a magyar olvasóközönségnek nincsen sok fogalma arról, milyen hatalmas alkotómunka folyik Erdélyben, milyen nagy kulturális erőfeszítés történik a jugoszláviai kisebbségi magyar irodalomban, és milyen fájdalmaik, örömeik, problémáik és célkitűzéseik

vannak a szlovenszkói magyar íróknak. A *Láthatár* a négy magyar nyelvtérület irodalmi és művészeti mozgalmairól akar összefoglaló és tiszta képet adni, természetesen amennyire csak lehet, minden irányon felülemelkedve és elsősorban az irodalom és művészet zsinórmértékét tartva szem előtt. Ilyenképpen teljes áttekintést tudunk nyújtani az egyetemes magyar olvasóközönségnek, amelyhez az amerikai és szórványokban élő magyar olvasóközönséget is hozzá akarjuk számítani.

– A *Láthatár*nak emellett az a célkitűzése is lesz, hogy a törzsmagyar-ságot környező szomszédos népek irodalmáról is minél intenzívebb áttekintést adjon, és ezzel hozzájáruljon az egymás mellett élő népek kulturális közeledésének elősegítéséhez. A kisebbségekben élő magyarságok együtt élnek ezekkel a nemzetekkel, s külön-külön saját irodalmi lapjaik révén ismerik is őket, de csak azokat, amelyekkel együtt élnek, míg a szomszédban élő nemzet irodalmi és művészeti életéről már kevés fogalmuk van. Ezen is segít a *Láthatár*, amely a környező népek irodalmát is ismerteti, nem feledkezik meg azonban a nagy kultúrnemzetek irodalmának és művészetének ismertetéséről sem.

– A lap a nyugati államokban már megjelenő hasonló irodalmi lapok mintájára napilap alakjában fog megjelenni és egészen olcsó árban, amelyet csak ezután szabunk meg.

– Természetesen nem feledkezem meg a *Kalangyár*ról sem, amelyet Magyarhonban is intenzívebben be kellene vezetni, hiszen igen sokan vannak, akiket érdekel a jugoszláviai magyar irodalom, a Vajdaságban élő magyar kisebbség problémái, célkitűzései, eddig azonban senki sem volt, aki ezzel tényleg lélekkel és szeretettel törődött volna. Ez kiesik a pusztán üzleti és lélektelen könyvterjesztés kereteiből, s mi az *Erdélyi Helikon* mintájára meg akarjuk keresni azokat, akiket a jugoszláviai magyarság irodalmi és művészeti élete közelről érdekel. S hiszem, hogy ezeket meg is fogjuk találni.

– A jugoszláv–magyar kultúrközeledés ügyéről sem feledkezem meg, és a délszláv irodalom értékes alkotásait igyekszem magyar nyelven itt is megismertetni, s bizonyos, hogy ezt nagy rokonszenvvel fogadja Ducsics Jován, a délszláv irodalom kiválósága, budapesti jugoszláv követ is, aki maga is ebben az irányban dolgozik. A kultúra túl minden politikai vonatkozáson, a megértést hirdeti, és ez a munka mindkét nép felé csak rokonszenves lehet.

– Végül hamarosan sajtó alá akarom rendezni a Jugoszláviai Magyar Könyvtár programjában már bejelentett *Vállvetve* című költői antológiát is. Ezerkilencszázhuszonnyolcban szerkesztettem meg az első délszlávországi magyar költői antológiát, a *Kévtét*, és azóta a jugoszláviai magyar irodalom jelentős fejlődésen ment át, új költők jelentkeztek, új hangokat, új színeket

vittek be az ottani költészetbe, és bizonyos, hogy most öt esztendő után egy ilyen költői antológia még gazdagabb és erősebb lesz, mint a *Kéve* volt. Erre egyrészt bánáti származásomnál, másrészt eddig kifejtett munkásságomnál fogva is hivatottnak érzem magam, és bizonyos vagyok benne, hogy a *Vállvetve* az egyetemes magyar irodalom egyik értéke és büszkesége lesz.

(K. F.)

[Kende Ferenc]

Jugoszláviai Magyar Újság, II. évf., 228. sz., 1933. augusztus 13.

[2.]

Nem tagadom, hosszasan tusakodtam magamban, vajon ezen a konferencián, amelyen a két háború közötti szocialista és antifasiszta irodalomról tárgyalnak, hozzászólhatok-e én is, aki egykor a jugoszláviai magyar *UT*-at szerkesztettem, az avantgárd szocialista költészetét műveltem, majd 1933-tól egészen a háború kitöréséig Magyarországon írtam háborúellenes verseimet, de kénytelen vagyok tudomásul venni, hogy a legilletékesebbek sem a jugoszláviai magyar avantgárd (ami egyértelmű a szocialista hitvallással), sem pedig a szocialista és háborúellenes verseimről nem tudnak, amit ékesen bizonyítottak azzal is, hogy a most megjelent *Amíg szívük dobog* válogatott antológiából is kihagytak. Úgy érzem hát, mintha egy rég lezárt kriptából kellene kizörgetnem és életet kérnem, holott halottakhoz ilyesmi igazán nem illő, sőt lenézendő dolog. Végighallgatván azonban a tegnapi konferencia értékes felszólalóit és előadásait, azzal vigasztalódhattam, hogy annak idején Kassák Lajost és József Attilát ugyanúgy nem értették vagy félreértették kortársai, mint ahogy Magyarországon még ma sem tudnak úgyszólván semmit a jugoszláviai magyar avantgárdról, vagy ami ezzel egyet jelent, a szocialista költészetéről, mint ahogy az én szocialista és antifasiszta költészetemről sem tudnak. Ezért engedtessek meg, hogy védelmünkben és védelmemben magam mellett még két halottat is megszólaltassak, akiket ismernek és nyilván elismernek: Kassák Lajost és Benedek Marcellt.

Bori Imre újvidéki egyetemi tanár és irodalomtörténész szerkesztésében immár fél esztendeje, hogy (a Forum kiadásában) vaskos, csaknem hatszáz oldalas kötet jelent meg, amely annak dokumentuma, hogy a húszas évek elején mennyire szocialista tartalmú verseket írt az *ÚT* körül csoportosuló gárda. Az antológia anyagát György Mátyás, Arató Endre, Csuka János, Csuka Zoltán, Fekete Lajos, Haraszi Sándor, Láng Árpád és Somogyi Pál verses és prózai műveiből állította össze a kötet szerkesz-

tője. Ezt a költészetet (melyet jószerével ma sem ismernek) egyesek csak úgy egyszerűen belelőkték a „kassákizmus” fiókjába, holott ez nem igaz, s hogy mennyire nem az, azt éppen Kassáknak az *ÚT* embereihez intézett egykorú levele bizonyítja. A levél Bécsben kelt, 1922. április 19-én. Ebből idézzük: „...Mi futottunk és zörgettünk a futás és zörgetés kényszerével a magányosságban, néha szinte kétségbeeséssel, s ma a szétáradás ezer lehetőségét érezzük és látjuk, hogy jelentkezett mellénk néhány fiatalember, akik ugyanazt a küzdelmet végigküzdötték önmagukban, s mikor ma mellénk állnak, nem hasonlóságra nyesegetett fácskákat, hanem szabadon fejlett, önmagukat reprezentáló társakat kaptunk bennük. Ez az ajándék váratlanul jött hozzánk, és hisszük, hogy mégis megérdemletten és elmaradhatatlanul. Évekkel ezelőtt egy, a »nyugatosokkal« való vitám közben száz ellenünk vádaskodás ellen azt mondtam: Ha a *Ma* csoportja egyebet se tud majd produkálni az önök papír-mélabújának megutáltatásán kívül, akkor is hivatást teljesítettünk és pluszt adunk a magyar művészethez. És valóban, alig is gondoltam egyéb elérhetőségekre. Hiszen közöttük éltem, és annyira minden unott és rohadt volt az ő életükben. S ha eddigi eredményeinkről józan mérleget csinálunk, a magunk szűk körén kívül csak egy csomó epigon kullog utánunk, akik évekkal ezelőtt elejtett morzsáinkon élőködtek, átvették tegnaptól mára külsőségekké, patetikus formulákká öregedett gesztusainkat, és minden előbbre lépésünknel kitarító vonítással megtagadtak bennünket. Aprópénzre váltották hitünket és akaratunkat, és mi megmaradtunk továbbra is futóbolondoknak. Hála érte magunknak. Mert az erő erő marad, az erő életet teremt maga körül. S ha ma vitám lenne a »nyugatosokkal«, azt mondhatnám: ellenetek indultunk el, és magunkhoz érkeztünk a megszorodásban. Az új nap, amit az égre kiáltottunk, új gyökereket érlelt, és ma itt nyújtóznak mellettünk az új törzsek, nem a mi árnyékunkban, hanem a mi reggeli fényességünkkel.

Néhány fiatal ember, néhány fiatal ember mellett.

Új erővel a művészetben, mint az élet egyetlen reális, mert önmagunkból kitermelt formáiban.

Vallási, nemzeti és politikai leigázottság nélkül.

Esztétikai frázis nélkül.

Tradíciók fuvarozása nélkül.

És mégis hittel és mégis tudatos és lázadó

emberségükkel a krejzlerájokba és jégvermekbe esett világban.

Hadd tegyem még hozzá, hogy a húszas években ezt a mozgalmat már akkor, a királyi Jugoszláviában szerb és horvát avantgardista írókkal együtt műveltük, s közülük hadd említsek meg csupán néhány nevet: Boško Tokin, Stanislav Vinaver, Rade Drainac, Žarko Vasiljević, Stanislav Zubac és a váradi holnaposokkal indult Todor Manojlović, akiről talán minden magyar irodalmár is tudja, hogy egykor Ady Endre jó barátja volt. Mi tehát már akkor megvalósítottuk a nemzetközi együttműködést elvtársainkkal, s ezzel fél évszázaddal megelőztük a mai együttműködést. Bécsből Kassák Lajossal, Komáromból a méltatlanul elfeledett Földes Sándorral álltunk kapcsolatban, Pozsonyból Sinkó Ervinnel, Aradról Szántó Györggyel, Temesvárról Franyó Zoltánnal.

Mindennek bizonyítására természetesen szemelvényeket olvashatnék fel, de nem kell megijedni, nem fogom igen tisztelt hallgatóimat még ezzel is fárasztani.

S hogy miként tiltakoztam én a harmincas és negyvenes években is a fasizmus tömegőrülete és a második világháború ellen, annak bizonyosságai azok a verseim, melyeket a debreceni Ady Társaság kiadásában megjelent *Élettív* című kötetemben, majd 1939-ben, tehát a háború küszöbén megjelent *Sötét idők árnyékában* című kötetemben tettem közzé, amelynek már a címe is tanúskodik állásfoglalásomról. Itt sem idézek semmit. Szóljon helyettem inkább a másik nagy halott, Benedek Marcell, a korszak talán legtisztább szívé és szemű embere, aki jóval később *Buzgó kiáltás* című válogatott verseskönyvem bevezetőjét írta. Nem sokkal előtte tértem vissza életem legnagyobb megpróbáltatásából és egyben legsúlyosabb csalódásából, és Benedek Marcell – akit 1933 óta ismertem – vállalta, hogy a kötet bevezetőjét megírja. Akkor már alig látott, és ezért Börzsönyligetre hívott ki, hogy a kötet anyagát olvassam fel neki.

„...A gyepes udvar árnyékos sarkában helyeztük el a felolvasóasztalt – írja Benedek Marcell Börzsönyliget, 1956. szeptember 4-i keltezésű bevezetőjében. – Csuka Zoltán nem tudta, hogy ennek a saroknak nevezetes története van. Itt álltak tavaly ilyentájt a kottatartók, itt helyeztük el a székeket muzsikus barátaim számára, akik olyan ajándékkal örvendeztettek meg, aminőt – ingyen és szeretetből – királyok és milliomosok sem kaphattak soha: Mozart-kvartetteket játszottak a börzsönyi búvóhely cserfái alatt, a gyepes udvar sarkában.

Itt állt most a felolvasóasztal. Négy oldalán négyen ültünk. Egyiken a költő, másikon én. Velem szemközt a költő felesége: a versekben megénekelte gyermekarc, amelyet időnek előtte megfihéredett hajkorona vesz körül, a szenvedések hú osztályosát megillető dicsfény gyanánt. A negyedik oldalon az én harcaimnak, munkáimnak, erdei magányomnak társa.

A versek előtt Csuka Zoltán felolvasta azt a cikket, amelyet most húsz éve írtam *Életív* című kötetéről. Amikor a versek felolvasásával elkészült, látom, hogy ezen a cikken ma sem kellene sokat változtatnom. A költő és a világ sok mindenben ment keresztül 1936-tól 1956-ig, de költő és világ egymáshoz való viszonya nem változott.

Vannak korszakok, amikor a költő szerepe az, hogy a világ kicsinyes, földhöz tapadó józanságával, gondolkozásának racionalizálásával szemben az irracionálizmust, a »szent örületet« képviselje, szeme »égből a földre, földről égbe« villanjon. A költő magáról ír, egyes szám első személyben, de azzal az igénnyel, hogy az emberiség közös, legmagasabb rendű érzelmeit fejezi ki. Ha nem értik meg: bizakodik a jövőben.

De vannak korszakok, amikor a helyzet tökéletesen visszájára fordul. A világ – mondjuk ki röviden – megőrül. Nem az a bizonyos szent örület ez, amely a költőt az égbe szárnyaltatja. Nagyon is földön járó, véres, gonosz rögeszmék diadalmaskodnak. Nem egyéni, hanem tömeg-rögeszmék. Egyvalaki mondja ki, s a többiek birkamódra mennek utána. Ilyen irracionális korszakokban a ráció, a józan ész a költőben talál menedékre. Az ő dolga, hogy kiáltson, amíg belé nem fojtják a szót.

Most visszatekintve csodálkozom, hogy Csuka Zoltán megírhatta akkori verseit, én pedig cikkemben beszélhettem a Nagy Butáról. Akkoriban a sajtóügyészségnek olyan korlátlan hatalma volt, amely már visszakívántatta a hipokrita módon megszüntetett cenzúráját. De szerencsére az ügyészség nem vallhatta be, hogy a Nagy Butában fölismeri Hitlert, akinek piszkos nyomdokvizében az egész magyar politika úszott, gyönyörűséggel szürcsölve a szájába csapódó tajtékot. Megjelenhettek a versek, és megjelenhetett a cikkem. De természetesen egyik sem változtatott semmin. Jött, aminek jönnie kellett.

Csuka Zoltán verseiben csak nagy későre, s akkor is ritkán bukkan fel ez a szó: én. A »mi«, a közösség költőjének érezte és érzi magát. Az ilyen költőnek igazán tragikus a sorsa, amikor a világ megőrül. Romain Rolland, aki mindnyájunknál nagyobb arányokban élte át, tömören foglalja szöbe ezt a sorsot: »Egy – mindenki ellen; egy – mindenkiért.« Valóban mindenki ellen kell harcolnunk ilyenkor, hogy mindenkiért harcolhassunk.

Ezt a harcot folytatta Csuka Zoltán az *Életív* előtt és után, egészen 1944-ig, amikor Pécs városából a Nagy Buta utolsó katonája is kivonult. De mondhatjuk-e, hogy a megszabadulás pillanata egyszerre végét jelentette a világ örületének? Nem. Azok, akik a maguk egyéni eszéről, gondolkozásáról, felelősségéről lemondtak, nem tudtak egyszerre önálló emberré visszaváltozni. Ez ellen is megvívta a maga harcát Csuka Zoltán.”

Versek felolvasásával nem untatom a mélyen tisztelt hallgatóságot. De az akkori időkből őrzök még egy – nem sokkal előbb, 1956. május 12-én kelt dokumentumot. Így szól: „Csuka Zoltán – Igazolom, hogy az 1950. évben Ön ellen lefolytatott büntető eljárás alaptalan volt, és ezért – perújítási eljárás során – Önt a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága az összes vádpontok alól jogerősen felmentette. Ennélfogva Ön büntetlen előéletűnek tekintendő. A Legfelsőbb Bíróság felmentő ítéletének száma: B.001144/1955.

Non György
legfelsőbb ügyész”

Szebb kitüntetést azóta sem kaptam, pedig nem eggyel dicsekedhetem. Hadd fejezzem be felszólalásomat Vörösmarty jól ismert soraival:

*„Az nem lehet, hogy annyi szív
hiába onta vért,
s keserűben annyi hü kebel
szakadt meg a honért.
Az nem lehet, hogy ész, erő,
és oly szent akarat
hiába sorvadozzanak
egy átoksúly alatt!”*

Az nem lehet!

Csuka Zoltán

A Petőfi Irodalmi Múzeumban 1975. június 9–10-én a két világháború közötti magyarországi szocialista és antifasiszta irodalom kérdéseiről rendezett konferencián elhangzott, de eddig nem közölt előadás. A kéziratot Csuka Zoltántól kaptam, hogy közöljem, amikor jónak látom.

P. L.